

A szilvásvárad vasipar

DR. CSIFFÁRY GERGELY

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a gazdaság növekvő vasszükséglete és a közel negyedszázadig tartó ún. *francia háborúk* által előidézett háborús konjunktúra jelentős élénkítő hatást gyakorolt a hazai vastermelésre. Ezzel együtt a kincstári, de emellett a földesúri magántőke is jelentős vasipari beruházásokat pénzelt. Abban az időben a nagyobb kincstári fejlesztések *Kisgaram, Libetbánya, Pónik (Zólyom), Resicabánya (Krassó-Szörény), Polhora (Árva), Gyertyánliget (Máramaros), Diósgyőr (Borsod), Kudzsír, Vajdahunyad (Hunyad)* és *Tiszolc (Gömör és Kishont)* megyebeli településeken voltak. A jelentősebb magánvállalkozások között találjuk *Betlér, Dobsina, Koháryháza, Sajóréde (Gömör és Kishont), Felsőremete, Munkács (Bereg), Gölnicbánya, Javorina (Szepes), Dédes és Szilvásvárad (Borsod)* megyék üzemeit.¹

A XIX. század elején a magyar vasipar fejlődését a napóleoni háborúk következtében előállott nagyobb vasfogyasztás segítette elő, amelynek hatására a vasárak gyors ütemben emelkedtek. 1795-1798 között 1 bécsi mázsa (56 kg) vasért 5-6 forintot fizettek, ugyanez a vas 1805-ben már 16 forintba került, sőt idővel a pénzromlás következtében 250-300 forintra is felemelkedett, majd az 1811. évi pénzügyi pátens kibocsátása után 15-20 forintra zuhant vissza a vas ára.² Természetesen a háborús konjunktúra, az egyre emelkedő vasárak vonzóvá tették a vállalkozó kedvű birtokosok számára, hogy az iparágba fektessenek.

A *Bükk* vidékén a vasipar újabb reneszánsza a XVIII. század második felében kezdődött. A *Bükk-hegység* északi lejtőjén, *Dédes*

¹ ZSÁMBOKI László, 1982. 13-48.

² FUTÓ Mihály, 1944. 148.

községtől D-re egy 1247. évi oklevél szerint vasverő, ill. vasművelő hely volt. Ezen kívül a *Dédestől* csupán néhány km-re ÉNy-ra levő *Uppony* területén is előkerültek középkori vasolvasztó maradványai. Továbbá a *Sajó* menti *Vadnán* is letek a felszínen vassalak-maradványokat a *Vasvár* nevű dűlőben, amely az *Árpád-kortól* élő helynév.³ A *Bükk Heves megyei* területén a *Szilvásvárad* és *Szarvaskő* határában ásatás során előkerült fűvócsövek utalnak az *Árpád-kori* vasipar létezésére.⁴

Az újkorban elévülhetetlen érdemeket szerzett *Fazola Henrik* (1730-1779) egri vasműves azzal, hogy 1768-69 között a saját költségén végigjárta a *Bükk* és a *Mátra* vidékét vasérclelőhelyek után kutatva. *Fazola* mindenképpen vasgyárat kívánt létesíteni, és ehhez megfelelő minőségű vasércre volt szüksége. 1769-ben *Uppony* határában megtalálta a megfelelő minőségű nyersanyagot, és a *Péter-bányában* kitermelt ércre alapozva 1771 szeptemberétől 1772 végéig felépítette az ómassai nagyolvasztót és a hákori 1. és 2. számú vashámort, amelyekben még ugyanabban az évben megkezdte a vasolvasztást.

1771-ben *Fazola* az *Uppony*, *Sáta*, *Bánhorváti*, *Szendrő*, *Nekézseny* és *Tapolcsány* határában fekvő vasérc-lelőhelyek kutatásának a jogát is megszerezte. Az 1776-tól megnyitott tapolcsányi, nekézsenyi és telekesi ércbányák gyengébb minőségű ércet adtak az upponyinál. *Fazola* üzemét utóbb a kamara saját kezelésbe vette, s a gyár csupán fennállásának 10. évében vált nyereségessé.

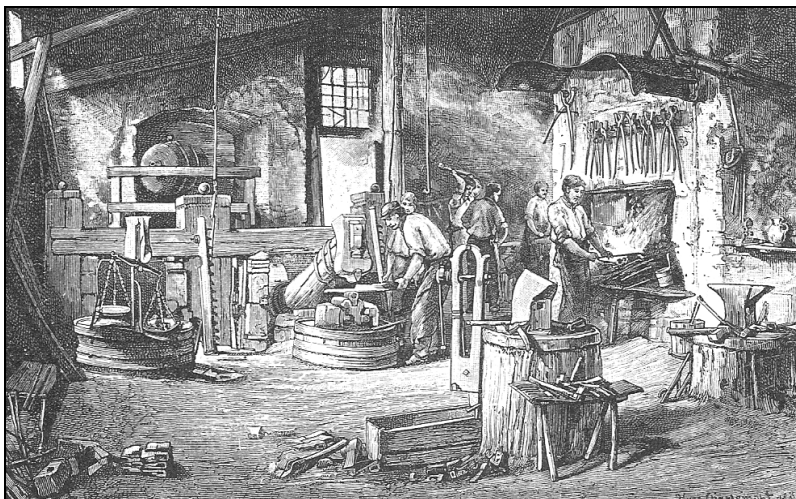
Fazolának a vasgyártásban hamarosan versenytársai akadtak. A *Csáky grófok szendrői vasgyára* 1773-ban alakult. A vasmű *Garadna-pusztán*, a *Bódva* vizére települt. Még abban az évben engedélyezte a jászói bányakapitányság a *Martonyiban* bejegyzett négy vasércbánya kitermelését *Csáky Jánosnak* és *Antalnak*. E bányák a *Jamában*, a tó mellett, ettől 3 km-re a *Rednek-völgyben*, a *Nagydo-*

³ HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968. 149.

⁴ HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968. 61-62.

linka nevű helyen, továbbá Szendrő és Telekes falvak között, a Rudó-hegyen voltak.⁵

1778 táján az egri görög és szerb kereskedők társulata Dédesen és Tapolcsányban (ma: Dédestapolcsány) átfolyó Bán-patakra vasolvasztót és több hámort építettek, amelyek 1872 után szűntek meg. Nagyvisnyón Latinák Márton és társai létesítettek egy kisebb vashámort, amely 1848-1872 között működött.⁶

Vashámor belseje. (XIX. sz.).

A Bükk vidékén több helyütt is előfordul a vasérc. A hegység É-i szárnyán, Uppony környékén talált vasérctelepeknél is a dolomitritegek alakultak át az oldatok hatására vasérccé. Az ércetstek

⁵ A terület kora-középkori vastermelésére emlékeztet a Rednek-völgy és a Rudó- [helyesen Ruda-] hegy neve. A Ruda, Rednek, Rudnok szláv eredetű toponímiák vasércbányákra, illetve olyan szláv bányász közösségekre utalnak, amelyek a korai magyar állam vasiparában dolgozhattak. Martonyi település a nevét védőszentjéről, Szent Mártonról kapta, aki egyébként a kovácsok, vasgyártók védőszentje is volt. – CSIFFÁRY Gergely, 2002. 531-532.

⁶ CSIFFÁRY Gergely, 2002. 531-532.

10-50 m hosszúak, 5-15 m szélesek, vastagságuk 4 m alatti. A tiszta vastartalom 27-49 % között változó.⁷

A szarvaskői és a szilvásvárad kora-középkori vastermeléssel kapcsolatos lelőhelyek közelében az újkorban is találtak vasércet, s megkísérelték annak a kitermelését és feldolgozását. A *Bélapátfalva* és *Szilvásvárad* határában előforduló érceket a földtani irodalom *szilvás-apátfalvi ércesedésként* említi, és a *Bükk-hegység* Ny-i peremén előforduló karbon korú palákhhoz köti előfordulásukat. Megtalálható a bélapátfalvi *Kelemenszéke-hegy* oldalán, ahol az érc limonitos és mangános fészkek formájában jelenik meg; mangános vasércnyomok észlelhetők *Felsőtárkánytól* É-ra a bélapátfalvi *Gilitka* környékén, *Felnémet* és *Mónosbél* között, a bátori sziget-hegységben és másutt.⁸ *Felnémet* határában agyagpala fordul elő vasoxiddal, bányászatára utaló adat nincs.⁹

Szarvaskő határában még 1801-ben *Koncz János* fedezte fel a vasércet a *Nagycseres bércen* és *Kecskefear-hegyen*. A *wehrlitnek* nevezett szarvaskői titánvasérc ismerete ekkortól kezdődött.¹⁰

Az iparfejlesztő Keglevich-grófok

A *Keglevich-család* előbb bárói, majd grófi leszármazottai *Horvátországból* eredtek, ahol ősük a buzini vár ura volt, s a família is innen vette az előnevét. Első ismert ősük 1300 körül *Péter*. Ennek fiai voltak *Kegel* és *Márton*. Miután *Kegel* lett a család fenntartója, ezért nevezték magukat az utódai *Kegel-fiaknak*, s innen a család horvát neve: *Kegelvics*, ill. *Keglevics*. *Kegel* fia *I. István*, az ő fia *I. Simon* (1436), akinek a gyermeke *II. Simon*. Az ő fia volt többek közt *II. Péter* (1520), a hajcai hős, akinek a gyermeke *III. Simon* (1561), s utóbb a felesége *gersei Pethő Magdolna*. Gyermeük, *III. György* horvát albán volt 1601-ben, az ő fiai többek közt

⁷ JUHÁSZ Árpád, 1987. 162.

⁸ PAPP Károly, 1915. 245-246.

⁹ Innen származó vasoxidos agyagpala található mintaként *Sopronban*, a *Központi Bányászati Múzeum* kiállításán.

¹⁰ CSIFFÁRY Gergely, 1996. 29.

IV. Péter, horvátországi, és II. Miklós, ónodi kapitány, majd tornai főispán (1636). A család magyarországi ágának alapítói, II. Miklós 1646-ban magyar bárói, az ő fia, III. Miklós pedig 1687-ben grófi címet nyert az uralkodótól. *Keglevich Ádám* 1699-ben pétervársári, eörsi és sághi birtokos. Utódai közt *Keglevich Gábor* tábornoknak, aki az 1764. évi főnemesi összeírásban már szerepel, a fiaként látta meg a napvilágot *Keglevich Ádám*,¹¹ aki később *Szilvásvárad* birtokosaként vasgyártásba fogott.

Szilvásvárad falu királyi tulajdont képező részét 1666-ban I. Lipót király *Keglevich Miklósnak* és feleségének, *Czobor Évának* adományozta. A falu másik felét birtokló *Kátay Ferenc* a maga zálogos részét *Szepessy Pálra* ruházta át. *Keglevich Miklós* viszont a zálogösszeget kifizetve *Szepessytől* visszaváltotta a zálogbirtokot, és ezzel az egész falu egyedüli tulajdonosává vált. Így 1699-ben *Keglevich Ádám* és *Zsigmond* az egész községre nyertek királyi adományt.¹²

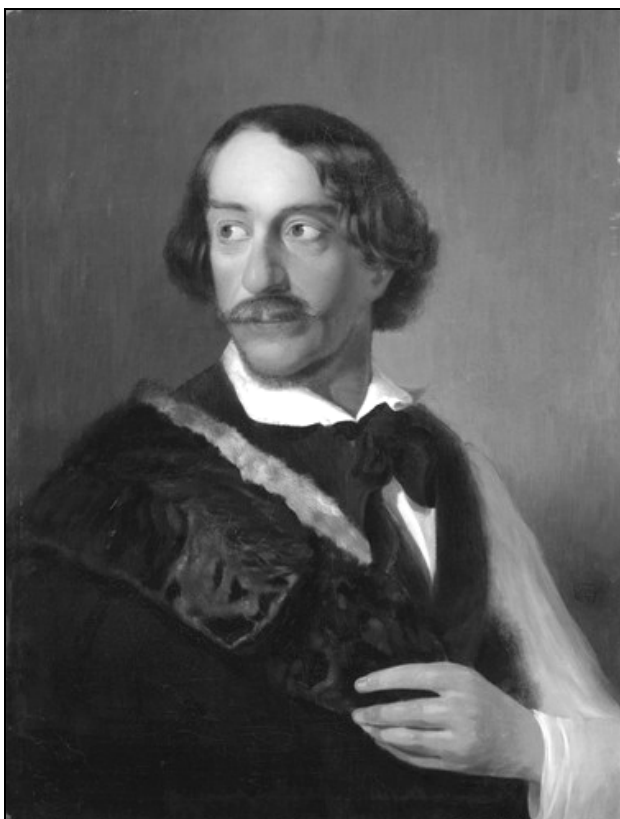
A *Szilvásvárad* határában a XVIII. század végétől felvirágzó ipar megteremtője a *Pest megyei Nagykátán* birtokos *Keglevich Ádám* (1748-1820) volt. Az *Orczy Terézzel* (1758-1813) kötött házasságából született fiúk közül előbb a fiatalabb, *Miklós gróf* (1789-1847), majd bátyja, *Gábor* (1784-1854), végül ennek a fia, *Gyula* (1833-1896) voltak az uradalmi ipari létesítmények XIX. századi tulajdonosai.

Keglevich Miklós 1820 után vette át a szilvási uradalom irányítását. Az utókor emlékezetében elsősorban inkább vaskos tréfái, kicsapongásai, szilaj természete miatt vált ismertté, aki nőtlen emberként mulatta végig az életét. Éles ellentéte volt bátyjának, *Gábornak*, aki a megyei és az országos hivatalokban szolgált, s az arisztokrácia konzervatív, *Habsburg-hű* ágához tartozott. Kicsapongó életvitеле ellenére sokat tett a közért: 1830-ban *Pyrker János* egri érsek levélben köszönte meg, hogy katolikus munkásai gyermekeinek iskolát építtetett, és melléjük tanítót fogadott. Miután a szilvásvárad reformátusok régi templomát 1832-ben lebont-

¹¹ BOROVSZKY Samu, 1909. 667.

¹² DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978. 585.

tották, támogatásával 1837-1840 között 40.000 ezüst forint költséggel felépítette a négyoszlopos, klasszicista stílusú körtemplomot, amely 1840. augusztus 23-ára készült el. Később a gróf a templom még hiányzó belső berendezésének elkészítéséhez is anyagi segítséget nyújtott.

Keglevich Miklós gróf (1798-1847) portréja Barabás Miklós festményén.

Keglevich III. Miklós gróf nagyvonalúan támogatta 1837-ben a pesti *Nemzeti Színház* felépítését. Magára vállalta, hogy az építkezéshez szükséges vasanyagot szilvási gyárában elkészítteti, és saját költségén a helyszínre szállíttatja. A grófról közismert volt, hogy

nagy pártfogója a hazai színészetnek. Egy alkalommal a nagyváradi színtársulatnak deszkából építettett alkalmi játszóházat *Szilvásváradon*, ahol a művészek egy hétig a gróf vendégei voltak. *Jókai Mór* saját elmondása szerint az *És mégis mozog a föld* című regényében *Bálvándy báró* alakját kizárólag róla mintázta meg.¹³

Keglevich Miklós a reformkorban ismert ellenzéki politikus volt, akit 1845-ben *Heves vármegye* táblabírájává választottak. 1833-tól alapító és választmányi tagja az *Egri Kaszinónak*, 1846-ban a *Heves Megyei Takarékpénztár* választmányának, valamint a pesti *Ellenzéki Körnek* is tagja volt. 1847. február 15-én hunyt el. Tisztelői és barátai az utolsó rendi korszakban tartott hevesi megyegyűlés jegyzőkönyvében rögzítették az érdemeit, majd pedig *Barabás Miklós* festőművésszel az ülésterem számára elkészítették életnagyságú arcképét, amit 1849. június 15-én lepleztek le.¹⁴

Miklós gróf halála után a birtokot a bátyja, *Keglevich II. Gábor* (1784-1854) irányította 7 évig, akinek a felesége *gróf Sándor Matild* (1798-1843). Az aulikus nézeteket valló *Gábor gróf* 1806-tól vállalt közéleti szerepet, főtárnokmester volt. Az 1844. december 22-én *Pesten* megalakult *Gyáralapító Társaságban* a magyar ipar egyik pártfogójaként vezető tisztséget töltött be. Az ellenzéki és kormánypárti politikusok egyetértésével létrejött szervezet 100 ezer forint lejegyzett tőkével indult, elnöke *Keglevich Gábor* lett, míg az alelnökséget *Batthyány Lajos* kérésére maga *Széchenyi István* vállalta. *Széchenyi* és *Kossuth* ellentétei miatt azonban *Széchenyi* hamarosan visszavonult. Sajnos a fellángoló ellentétek miatt, a *Védegylet*hez hasonlóan, ez a szerveződés sem sokat ért el.¹⁵

Keglevich Béla (1833-1896) apja *Keglevich Gábor*, az édesanyja *Sándor Matild* volt; apja halála után vette át a birtokok irányítását. Jogi tanulmányait *Egerben* kezdte 1850-ben a *Jogakadémián*. Az 1861-es országgyűlésen már a görgői kerület képviselője, majd 1865-ben a képviselőház jegyzője, 1869-ben a monori kerület képviselője a parlamentben. *Tisza Kálmán Balközép Pártjához* tarto-

¹³ *Basa László*: Egy regényes élet című írása, www.tapiokultura.hu.>hagyományörzés,helytörténet.

¹⁴ BOROVSZKY Samu, 1909. 605.

¹⁵ MÉREI Gyula, 1951. 254.

zott. Később romló vagyoni helyzete miatt visszavonult a politikától, s *Párizsba* utazott, ahol *Rotschild báró* pénzügyi titkára lett. *Tisza Kálmán* hazahívatta, 1886-tól 1889 végéig *Heves vármegye* főispánja, de tisztségéről lemondott. Ezután visszavonult a politikától, és különféle gazdasági társaságoknál és pénzintézeteknél vállalt funkciókat. 1866-1875 közt az *Országos Erdészeti Egyesület* elnöke volt, erdészeti és pénzügyi szaklapokban publikált. 1896-ban hunyt el *Budapesten*.¹⁶

Béla gróf nevéhez fűződik a szilvásvárad kastély átépítése *Ybl Miklós* tervei alapján 1860-ban. Ez bizonyára összefüggött azzal, hogy 1860. augusztus 15-én *Pesten* feleségül vette a nála nyolc évvel fiatalabb németújvári *gróf Batthyány Ilonát*,¹⁷ akivel az új épületbe költözött be.

A szilvásvárad vashámor és vasgyár működése

E község határában legelőször *Fazola Henrik* gondolt vashámor létesítésére még a bükki vasérckutatói során, ezért 1769. november 4-én hámorok építésére kért engedélyt *Szilvásvárad, Dédes, Tapolcsány* és *Bánfalva* határában.¹⁸

Végül is *gróf Keglevich Ádám* földbirtokos a hadikonjunktura idején, 1792-ben felépíttette *Szilvásváradon* a vashámort. A nyersvas előállítására kezdetben nem volt vasolvasztója, ezért *Gömör megyéből*, a betléri vasolvasztóból szerezte be, és szekereken szállíttatta a nyersvasat a hámorba. Az akkori elnevezés szerint *rudavagy lúdvasat* vásárolt, s kezdetben ezt dolgozták fel a szilvási hámorban. A *Tótfalusi-völgyben* letelepített felvidéki (többségükben szlovák) munkások a nyersvasból finomítás után különböző szerzőket állítottak elő.¹⁹

Míg a *Gömör megyei* vasolvasztók munkásai általában kész vasáruban kapták a munkabéruket, s ezeket a vaseszközöket, főként

¹⁶ BÁN Péter, 2011. 448. (*Kovács Melinda* szócikke.)

¹⁷ DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978 587.

¹⁸ SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960. 10.

¹⁹ MÉREI Gyula, 1951. 116.; SOÓS Imre, 1975. 452.

mezőgazdasági szerszámokat (ásó, kapa stb.) a téli üzemszünet idején az *Alföldön* saját maguk értékesítették, addig *Keglevich gróf* a munkásait készpénzzel fizette.²⁰

A szilvási vashámor egykori helye a Szalajka-völgyben.

A vashámor a napjainkban *Szalajka-völgynek* nevezett területen létesült, amit 1785-ben, az első katonai felméréskor *Nagyvölgyként* ismertek.²¹ Ezt a völgyet éppen a vassfeldolgozó üzemről *Hámmor-*,²² *Gyár- és Vasgyár-völgynek* is hívták.²³

²⁰ SOÓS Imre, 1955a, 430.

²¹ Az első katonai felvétel 1785. XIX. 13. térképszelvénye.

²² FÉNYES Elek, 1851. IV. 135.

²³ A Bükk hegység télisport térképe. Budapest, 1930.

Az üzem kezdetben, vasércbánya és olvasztó híján, a szállítás költségeivel terhelve ráfizetéses volt, s ez a *Helytartótanácsnak* küldött 1795-ös jelentésből is kiderül.²⁴

Később *Keglevich Ádám*, hogy az üzemet rentábilissá tegye, tervbe vette egy vasolvasztó, régies nevén *massa* felállítását.²⁵ Ezért a tulajdonos, hogy a vasolvasztást megindíthassa, *Koncz János* egri lakost bízta meg a szükséges vasérc felkutatásával. 1801-1803 között *Koncz* több vasérclelőhelyet talált *Bélapátfalva*, *Szarvaskő* és *Szilvásvár*ad határában. Az *Ágazat-hegyen*, valamint az apátfalvi határban, az ún. *Kelemen széke* oldalán nyitott *Mária-bánya*, s a *Gilitka-völgyben* feltárt *Szent Anna-bányák* vasérckészletére alapozva, *Keglevich gróf* 1802-ben felállított egy vasolvasztót.²⁶

Természetesen *Keglevichék* nem minden tapasztalat nélkül vágtak bele a vasipar létesítésébe *Szilvásvár*adon. A családnak korábban volt már a *Felvidéken*, *Lucskán*, *Gömör megyében*, valamint a kishonti *Bodokán* egy-egy kétkemencés hámosa.²⁷ Ezek évi termelését a ránk maradt következő adatok mutatják.

Évi termelés (bécsi mázsában≡56 kg)

Településnév	1776	1781	1782
Lucska	1400	–	1200
Bodoka	1400	200	1200
Összesen	2800	200	2400

A történeti irodalomban ettől kezdve többen használják a szilvásvárad vasgyár fogalmát. Azonban az üzem korabeli technikai színvonala kizárja azt, hogy modern értelemben vett vasgyárról beszélhessünk. A vasolvasztó vízierő felhasználásán alapult, az olvasztáshoz szükséges magas hőmérsékletet fűtatók segítségével

²⁴ MÉREI Gyula, 1951. 116.

²⁵ HECKENAST Gusztáv, 1991. 193. – A magyar *massa*, a német *Maß* és a szlovák *maša* egyaránt a *vasbuca* latin *massa ferri* elnevezéséből származik.

²⁶ SOÓS Imre, 1955. 430-431.

²⁷ HECKENAST Gusztáv, 1991. 237.

érték el, s mint Magyarországon a XIX. század első felében, mindenütt nagy mennyiségű, helyben égetett faszenet használtak fel. A vasipar ilyen irányú igényére jellemző adat, hogy 100 kg kovácsoltvas előállításához 450-500 kg faszénre volt szükség.²⁸

A hazai technikátörténeti kutatások szerint a XVIII. századi hámorok általában ún. *tótkemencék* vagy *parasztkemencék* voltak. „Az ilyen hámor... *Lényegileg egy nagy kemencéből (Ofen) és egy vízterővel mozgatott kalapácsból – szorosabb értelemben vett hámorból (Hammer) állott, mely utóbbi szintén kisebb terjedelmű kemencével, tűzhellyel (Feuer) volt összekötve.*”

Ez a típus egészen a XIX. század első feléig fennmaradt, csak méretei nőttek meg az idők folyamán. Egy korabeli leírás szerint: „...magassága 10-12 láb (3,16 m-3,79 m) közt változott, és 20-25 hüvelyk (52,6-65,8 cm) átmérőjű és 16-18 hüvelyk (42,1-47,3 cm) magas olvasztási térrel bírt... Egy tótkemence napi termelése, két darab 250-300 font (140-168 kg) súlyú tömbből állván, heti termelése nyújtott vasban a 40-50 bécsi mázsát (22,4-28 q) meg nem haladhatta...Ezen 5-6 bécsi mázsára (2,8-3,4 q) menő napi termelés körül el volt foglalva.... a tótkemencék 2, az izzó kemence és kalapács mellett 3, és a melegítő tűz és nyújtó kalapács körül 2, és így felváltva nappali és éjjeli munkában 14 munkás” dolgozott.

Emellett „már a XVIII. században a hámorból – mint kovácsoló műhelyből – egészen külön álló és bizonyára terjedelmesebb kemencékre ún. *kohókra (Masz) akadunk, melyekből az összeolvasztott vasércekből nyert fém tömb nem mint idomtalan tömb, hanem mint hosszúkás rúd (Gans) került ki, sőt a kemencében teljesen cseppfolyós lévén, határozott formákba is öntetett... Később a kohók (Masz) még nagyobb kemencével láttattak el, midőn is azokban az öntött vas nyújthatóságával kevesebbet törődtek, amennyiben a nyersvas külön kemencékben (Frischfeuer) és nyújtó hámorokban (Streckhammer) fűvás, izzítás és nehezebb, könnyebb kalapácsos kovácsolás által merevségétől megfosztatott és meglágyított.*”²⁹

²⁸ PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1990. 129.

²⁹ HECKENAST Gusztáv, 1959. 19.

1819-ben a szilvási olvasztókemencében a vízhiány miatt legfeljebb évi 300 mázsa vasat termeltek. Ezen kívül még további nyersvasat vásároltak *Dobsináról*,³⁰ annak ellenére, hogy a környéken bányászott vasércet is feldolgozták. 1802-től a szilvási üzemben öntvényeket és kovácsoltvas-árúkat gyártottak. 1820-ban a számadások tanúsága szerint rendszeresen szállítottak *Szilváson* készült vasárúkat az *Orczy uradalom* számára.³¹

Keglevich Béla gróf vasgyárának pecsétje.

Szilvásvárad határában a XVIII-XIX. században kedvezőek voltak a feltételek manufaktúrák létesítésére. A község 6604 kh kiterjedésű határának 70%-át (4567 kh-t) erdő borította.³² Ugyanakkor a *Hámor-völgyben* három forrás fakadt (egy sós és két melegvízű), amelyek vizét két gáttal felduzzasztva létrehozták a kis- és nagy ta-

³⁰ MÉREI Gyula, 1951. 111.

³¹ A debrő-parádi uradalom 1820-as számadáskönyve. Mátra Múzeum, Gyöngyös, Történelmi Dokumentációs Gyűjtemény, ltsz. 91.128.1.

³² SOÓS Imre, 1975. 452.

vat.³³ Az adatokból leszűrhető, hogy a *Keglevich-grófok* nem közvetlenül irányították vasipari üzemüket. 1834-ben egy bizonyos *Glos, Szmik és Zatimák* nevezetű társaság bérelte a hámort és a vasolvasztót,³⁴ 1841-ből ismerjük a szilvási vashámorok árendásának, *Köth Józsefnek* a nevét, egy anyakönyvi adat szerint 1869-ben *Koricsánszky János* volt a gyárigazgató.³⁵

A vállalkozó kedvű *Keglevich grófok* a birtokukon a vasgyáron kívül több más ipari létesítményt is üzemeltettek. A település határában 1764-1783 között hamuzsírforró, azon kívül 1806-tól 1854-ig üveghuta, 1810-1850 között keménycserép-gyártó manufaktúra, 1805-1842 között pedig papírmalom működött. Ezeken túl a helybeli építkezéseket az 1832-től 1893-ig működő uradalmi tégláégető, valamint falu határában létesített *Dobogó kőbánya* és mészégető kemencék látták el a szükséges építőanyaggal.³⁶

A vasolvasztó és különböző manufaktúrák felállítása dinamikus hatást gyakorolt *Szilvásvárad* fejlődésére, elsősorban a népesség növekedésére. Mielőtt a *Keglevichek* az iparfejlesztésbe fogtak volna, 1787-ben a település lakossága 527 fő volt. Az ipartelepítés sokszorosító hatást gyakorolt a jobbágyfaluk lakosainak számára, miután oda különféle szakiparosokat (favágó, szénégető, hámoros, hengerész, asztalos, kerékgyártó, kovács, kavaró) kellett telepíteniük a tulajdonosoknak. Az iparosok egy része a *Felvidékről*, *Brennóbánya*, *Kluknó*, *Kriván*, *Pohorella* és *Csetnek* stb. működő üzemiből költözött ide az anyakönyvek tanúsága szerint, míg mások *Borsod megyéből* érkeztek, miután *Szilvás* is ekkor még oda tartozott. A népesség gyors növekedésének az érzékeltetésére az egyházi lélekszám-összeírások adatait hívtuk segítségül. Az egyházi sematizmusok adatsorai, esetleges pontatlanságuk ellenére is, jól tükrözik a falu vallási összetételének a megváltozását. Különösen feltűnő volt ez *Szilvásváradon*, amely az ipartelepítések előtt kizárólag református település volt. Itt már 1576-tól bizonyíthatóan re-

³³ FÉNYES Elek, 1851. IV. 135-136.

³⁴ KOLACSKOVSKY Lajos, 1953. 4.

³⁵ HML IV-416/16. Bélapátfalva. Kereszteltek anyakönyve 1869. év 46. bejegyzés.

³⁶ Lásd: CSIFFÁRY Gergely, 1996. 270., 157., 93., 221., 122.

formátus eklézsia létezett.³⁷ Viszont a vashámor felállítását követően megjelentek az idegenből, elsősorban a *Felvidékről* érkezett szlovák munkások, akik döntően katolikusok és kis részben evangélikusok voltak. Legkorábbi adataink az 1769-es *canonica visitatióból* vannak. Ekkor katolikus felnőtt 26, gyermek 14 fő, míg 180 kálvinista felnőtt és 54 gyermek élt a faluban.³⁸ Tehát a teljes népesség száma: 274 fő. A következő adatunk 1806-ból van, amikor a vashámort már felállították, s az itt dolgozó katolikus munkások összlétszáma a családtagjaikkal együtt 207 fő volt. Közel egy negyedszázad múlva, 1828-ban már külön plébánia felállítását javasolta a csernelyi plébános *Szilvásváradon*, mert bár a falu lakossága református vallású, de a hámorokba telepített katolikus hívek száma ekkor már meghaladta a 400-at, s különben a *Szalajkában* dolgozó szlovák szénégetők a csernelyi anyaegyházhoz alig tudtak átjárni a magas hegyek, a rossz és sáros utak miatt.³⁹ A *Keglevich-család* az ún. *Tótfalusi-völgyben* egy külön kis kolóniát építtetett munkásainak, ahol 1851-ben már 40 házban laktak a gyári dolgozók.

*Szilvásvárad népessége vallási összetétel szerint, 1806-1874.*⁴⁰

Év	ref.	ev.	g. n. u.	r. k.	zs.	Össz.
1806	-	207
1810	-	159
1821	520	14	-	137	8	779
1824	689	24	-	332	7	1052
1825	654	40	-	342	8	1044
1827	642	33	-	363	16	1054
1834	618	34	-	316	29	997
1835	619	42	-	280	30	971

³⁷ DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978. 585.

³⁸ Egri Érseki Levéltár. Archivum Vetus. Liber 3418. 22-37.

³⁹ SOÓS Imre, 1985. 200.

⁴⁰ A táblázatban az adathiányt két ponttal jelöltük, ugyanakkor vízszintes vonallal jeleztük, ha az adott rovat vagy tétel nem szerepelt az összefrásban.

1836	598	35	-	301	24	958
1838	697	21	3	377	28	1126
1840	628	25	-	344	30	1027
1842	714	38	-	338	19	1109
1845	688	15	-	405	30	1138
1846	734	10	-	394	35	1173
1847	734	27	-	442	14	1117
1848	742	32	-	450	16	1240
1849	754	68	-	414	21	1257
1853	660	25	-	250	8	943
1854	709	26	-	292	15	1042
1855	690	16	-	316	24	1046
1856	734	14	-	254	28	1030
1857	710	11	-	272	26	1019
1858	670	12	-	317	30	1029
1859	705	6	-	308	38	1057
1860 ⁴¹	720	15	-	306	41	1082
1862 ⁴²	734	17	-	343	39	1133
1867	831	15	-	322	37	1205
1868	850	12	-	339	39	1240
1870	851	12	-	450	38	1351
1872 ⁴³	860	12	-	472	38	1382
1874	758	37	-	460	49	1304

A táblázatban a számok mellett a rövidítések jelentése: ev. = evangélikus, r. k. = római katolikus, ref. = református, g. n. u. = görög nem egyesült, zs. = zsidó felekezet híveinek évente változó adatai olvashatók.

1837-ben a *Kémlő* című újságban írták a szilvásváradai vashámorról: „Azon erőművek melyeket M[éltóságos] Buzini Gróf Keglevich Úr a magyar színház számára ajánlott és készíttetett ide Pestre már megérkezvén, a hozzáértő mesteremberek ítélese szerint ezen vasöntvény oly tiszta anyagból van, milyennél különbet akármely európai hámortól sem lehet várni s kívánni: s mi még ér-

⁴¹ Az 1860-ban és 1861-ben ugyanazokat az adatokat adták meg.

⁴² Az 1862-1866 közötti években ugyanazokat az adatokat adták meg.

⁴³ A sematizmusban az 1872. évi s az 1873. évi adatok megegyeznek.

*deme nevezett vasgyárnak az, hogy mind fúrni mind vágni igen alkalmas és könnyű.*⁴⁴

1837-ben azt írta róla *Fényes Elek*, hogy „*van itt igen becses portékát készítő vashámor, hol különféle vasművek is öntetnek.*”⁴⁵ 1841 tavaszán *Köth József*, a szilvási vashámor bérlője szerződést kötött az *Egri Papneveldével*, hogy megveszi az apátfalvai határban 50 kh területen az erdők fáját. A szerződés szerint egy kh-on 80 öl (kb. 273 m³) fa van, vagyis a teljes területen 4000 erdei öl fa (13640 m³), amelyért 4000 frt-ot fizet három részletben. Az első részletet a szerződéskötéskor, a másodikat 1841. április 24-én, és végül 1841. július 1-jén fizeti az utolsó harmadot. A fát a szerződés szerint 1841 telén kivágják, majd a helyben felállított szénégető boksákban a bérlő emberei faszénné égetik a teljes nyersfa mennyiséget.⁴⁶

1847-ben *Fényes Elek* a helység „*híres öntött vasá*”-ról tudósít.⁴⁷

A szilvásváradi vasolvasztó és hámor megszűnése nem egyidőben történt. *Kerpely Antal* szerint az itteni olvasztót, amely igen gyenge minőségű bélépátfalvi és upponyi vasércekből termelt nyersvasat, már 1848 körül leállították. A frissítóműnek nevezett hámor *Kerpely* idejében (1872) még üzemelt.⁴⁸

Franz Raffelsperger lexikona is 1848-ban már csak a vashámor létezéséről tudósít.⁴⁹

1851-ben a szilvási *Hámor-völgyben* gyárépület és 40 munkás-ház állt, továbbá a fűjtató és a vasverő pörölyök mozgatásához szükséges vízierő folyamatos biztosítása céljából egy gátakkal elrekesztett kis- és egy nagy víztározó tó, melyekben sok pisztráng él. „*A vashámor készítő évenként 40.000 (bécsi) mázsa (22.400 q) ko-*

⁴⁴ *Kémlő*, 1837. június 28. 51. szám 463.

⁴⁵ FÉNYES Elek, 1837. III. 117.

⁴⁶ HML XII-3/g/173a. Számadástestek, 1841.

⁴⁷ FÉNYES Elek, 1847. II. 246.

⁴⁸ KERPELY Antal, 1872. 153. – Edvi Illés Aladár az üzemet 1868-69-ben tévesen a felhagyott vasművek közé sorolta: EDVI ILLÉS Aladár, 1901. 344.

⁴⁹ RAFFELSPERGER, Franz, 1854. 5. 1624.

vácsoltvasat, és 8000 (bécsi) mázsa (4480 q) öntvényeket. Kemény vascsövének egy részét Gömörből hozatja, van ezen kívül a szilvási határban 4, a nekézsenyiben 1, az apátfalviban szintén 1 vas-kőbányája. Faszenet helyben égettet.”⁵⁰ Fényes Elek 1851-ben egyaránt működőnek említi a vasolvastót és a hámort. Tudjuk, hogy az ő adatai az 1840-es évek második felére érvényesek, viszont könyve a forradalom és szabadságharc miatt később láthatott napvilágot, ezért nem tartjuk tévedésnek. Egyszerűen az történt, hogy mire a könyve megjelenhetett, adatainak egy része elavult. 1864-ben Pesthy Frigyes helynévgyűjtése a frissítőmű létezéséről tudósít.⁵¹

„Tilalmas a halászat ebatta” feliratú öntöttvas tábla.

1869-ben az üzemet *Koricsánszky János* gyárigazgató vezette.⁵²

⁵⁰ FÉNYES Elek, 1851. IV. 135-136.

⁵¹ PESTHY Frigyes, 1988. 325.

⁵² HML IV-416/16. Belpátfalva. Kereszteltek anyakönyve. 1869/46. számú bejegyzés.

A szilvási vasüzem berendezése, gyártási technológiája az 1870-es évek elejére már elavult, s egyre inkább ráfizetésessé vált, ezért beszüntette működését, és lebontották.⁵³ *Kerpely Antal* szerint a vashámor megszűnését a korszerűtlen vezetés és a kohászati technológia fejlesztésének elhanyagolása okozta.⁵⁴ A szilvási hámor megszűnése az 1873-1874-es évekre tehető. Ezt valószínűsíti az is, hogy az 1864-ben létesült közeli *Borsodnádasi Lemezgyár* munkásai között először 1874-ben találkozhatunk olyan, *Szilváson* lakó munkás nevével, aki korábban a szilvási hámorban dolgozott.⁵⁵

Véleményem szerint az 1873-as gazdasági válság évében, talán a krízis közvetlen hatására véglegesen felszámolták a szilvási vashámort, s egykori alkalmazottai a környék – *Ózd és Borsodnádasi* – vasipari üzemeiben helyezkedtek el.⁵⁶ A XX. század elején a helybeli lakosok úgy emlékeztek, hogy a bezárt üzemből a leszerelt gépeket, berendezéseket az ózdi vasgyárba szállították.⁵⁷

A szilvásváradi vasipar fokozatos felszámolásának döntő okai a borsodi iparvidéken bekövetkezett változások voltak. 1846-ban *Ózdon* vasgyár létesült, 1864-ben felállították a *Borsodnádasi Lemezgyárat*, *Diósgyőrben* 1870-ben felépítették a nagyolvasztót, 1871-ben üzembe helyezték a hengerművet. A diósgyőri vasgyártás felfutását az 1873-as gazdasági válság ugyan megakasztotta, de megtörni nem tudta, mert 1879-ben termelésbe állították a martinacél-gyártó üzemet.⁵⁸

⁵³ SOÓS Imre, 1975. 452.

⁵⁴ KERPELY Antal, 1872. 153.

⁵⁵ BÁRCZY Zoltán, 1960. 85. – 1874-ben elsőként *Buchalter Mátyás* forrasztár, 1875-ben *Bohus Lajos* ács, szilvási lakosok szerepelnek a nádasi munkások névsorában.

⁵⁶ A szilvási hámor végleges megszűnésével kapcsolatban több téves vagy félrevezető közlés is napvilágot látott. Egyesek szerint az üzemet 1848-ban zárták be (PAPP Károly, 1915. 245.), mások szerint 1850-1855 körül fejezte be a működését, vagy talán előbb (HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929. 681.), esetleg 1860-ban számolták fel (KOLACSKOVSKY Lajos, 1953. 4.). Létezését tévesen említi az 1877-ben kiadott országleírás (BALLAGI Károly – KIRÁLY Pál, 1877. 93.)

⁵⁷ HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929. 681.

⁵⁸ SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960. 44-50.

Az 1867-es kiegyezés utáni hazai iparfejlődés eredményeként az ipartelepítés területileg átrendeződött. A *Bükk-hegység* szűk völgyeiből és kismedencéiből a vasipar és az üvegipar áttelepült a *Sajó* völgyébe, amely ennek eredményeként az egyik legnagyobb hazai iparvidékké fejlődött a XIX-XX. században. Az energiát már nem az erdők fája, hanem a kőszén szolgáltatta.

A szilvási vashámor és vasolvasztó egykori termékeiből három olyan tárgyat ismerünk, amelyek ma is láthatóak. Itt készült az egri főszékesegyház előtt álló, *Szent Pál* apostolt ábrázoló szoboralak kezében lévő kard, amelyen jól kivehető a gyártási helyre utaló „SZILVÁS” felirat. *Szilvásváradon* készült a *Szalajka-völgyi Erdészeti Múzeum* kiállításán látható öntöttvas tábla, amelynek felirata „*Tilalmas a halászat ebatta. 11. MAI. 1834. CNK.*” A felirattól kiderül, hogy a táblát 1834. május 11-én öntette *gróf Keglevich Miklós*, mivel a helybeliek a vashámornál levő tavakban szívesen horgásztak, amit a gróf rossznéven vett.

Végül a hámor termékei közé tartoznak a *Szilvásvárad* község 1840-ben felépített református templomának homlokzatát díszítő felirat öntöttvas betűi: „SZÉGYENÖLJETEK MEG A FARA-GOTT KÉPEKNEK MINDEN SZOLGÁI. XCVII: SOLTÁR. 7. VERS. 1840.”

Szilvásvárad életében a XVIII-XIX. századi különböző ipari kezdeményezéseknek (hamuzsírfozós, üveggyártás, keménycserép-, papírgyártás), de különösen a vasiparnak döntő szerepe volt. Ezzel összefüggően a település népessége 1875-1850 között 254,1 %-al ugrásszerűen megnőtt. A vasipar megszűnésével, 1870 után a lakosság száma évtizedeken át folyamatosan csökkent. 1869-ben 1303 főt írtak össze, s ezt a népességet a község csak 51 év múlva, az 1920-as népszámlálás évében lépte túl, amikor 1315 lakosa volt a falunak.⁵⁹

A szilvási vasolvasztó helye az újkori vassalak-maradványok alapján is lokalizálható a község határában, a *Szikla-forrás* alatt lévő erdészház és az ún. *Kis-tó* környékén. A vashámorhoz tartozó hajdani épületek közül egy ma is áll a *Szalajka-völgyben*, amely jelenleg az erdészeti kiállításnak ad otthont.

⁵⁹ KOVÁCS Béla, 1991. 180.

Az egri bazilika előtt álló, Szent Pál apostolt ábrázoló szobor kezében lévő kard is Szilvás feliratot visel.

Irodalomjegyzék

- BALLAGI Károly – KIRÁLY Pál, 1877: *A magyar birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. XXXIII. törvénycikkre.* Budapest.
- BÁN Péter (szerk.), 2011: *Heves megye történeti archontológiája 1687-2000.* Eger.
- BÁRCZY Zoltán, 1960: *Fejezetek a Borsodnádasi Lemezgyár történetéből.* Miskolc.
- CSIFFÁRY Gergely, 1996: *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében.* Eger. (Tanulmányok Heves megye történetéből 14. Szerk.: Bán Péter.)
- CSIFFÁRY Gergely, 2002: *Ipar a Bükk-vidéken.* = Baráz Csaba (szerk.): *A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek.* Eger. 531-539.
- DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.), 1978: *Heves megye műemlékei.* III. Budapest.
- EDVI ILLÉS Aladár, 1901: *A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben.* II. füzet. I. Vasgyártás. Budapest.
- FÉNYES Elek, 1837: *Magyar Országnek s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* I-III. kötet. Pest.
- FÉNYES Elek, 1847: *Magyarország leírása.* I-II. Pest.
- FÉNYES Elek, 1851: *Magyarország geographiai szótára.* I-IV. Pest.
- FUTÓ Mihály, 1944: *A magyar gyáripar története.* I. köt. (A gyáripar kialakulása az első állami iparfejlesztési törvényig, 1881.) Budapest. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet 26. külön kiadványa.)
- HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929: *Miskolc és Borsod-Gömör-Kis-hont egyelőre egyesített vármegyebeli községek.* Budapest. (Magyar Városok Monográfiája V.)
- HECKENAST Gusztáv, 1959: *Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban.* Budapest. (Értekezések a történeti tudományok köréből 13.)
- HECKENAST Gusztáv, 1991: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában.* Budapest.
- HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban.* (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.) Budapest.
- JUHÁSZ Árpád, 1987: *Évmilliók emlékei. Magyarország földtörténete és ásványi kincsei.* Budapest.
- KERPELY Antal, 1872: *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn.* Schemnitz (Selmechánya).

- KOLACSKOVSZKY Lajos, 1953: A szilvásváradai vasgyár. = *Heves megyei Népiújság*, október. 18. 4.
- KOVÁCS Béla, 1991: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 1. Heves megye*. Budapest. (A Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.)
- MÉREI Gyula, 1951: *Magyar iparfejlődés (1790-1848)*. Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1992: Gömöri szénégetők. = *Népi kultúra – népi társadalom XV*. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest, 127-153.
- PAPP Károly, 1915: *A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete*. Budapest.
- PESTHY Frigyes, 1988: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Péter. Miskolc. (Documentatio Borsodiensis V.)
- RAFFELSPERGER, Franz, 1845-1854: *Allgemeines geographisch – statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*. Wien. Typographischen Kunstanstalt. I-XVII. kötet.
- SOÓS Imre, 1955: Vasércbányák és vashámorok a Bükk hegységben a XVIII. században. = *Bányászati Lapok*, 7-8. szám, 427-432.
- SOÓS Imre, 1975: *Heves megye községei 1867-ig*. Szerk.: Kovács Béla. Eger.
- SOÓS Imre, 1985: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest.
- SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960: *Vázlatok a diósgyőri vaskohászat 190 éves történetéből (1770-1960)*. Miskolc.
- ZSÁMBOKI László, 1982: *Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig. (Topográfiai és gazdasági áttekintés.)* = Zsámboki László (szerk.): *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. I.* Miskolc, 13-48.

